

Výzdoba nejstarší keramiky technikou rytí a vpichů na Afro-Eurasijském kontinentu

V českém neolitu se technika provedená vpichy objevuje v kontextu s keramikou vypíchané kultury po roce 4900 BC. Již na sklonku kultury s lineární keramikou v pozdním období šareckého typu se vyskytuje linie provedená řadou jednotlivých vpichů vedle ostatní výzdoby typické pro pozdní techniky linie s hustými notami. Přejít k převažujícím technikám kolkovaného vpichu byl poměrně rychlý v době nejstarší vypíchané keramiky. Objevuje se nejprve jemný dvojvpich, krátce na to i hrubší dvojvpich a trojvpich. Během vývoje vypíchané keramiky se vyskytuje i vícenásobný čtyřvpich a různé varianty odvozené od způsobu vedení vícehrtého kolků. Vpichy jsou ponejvíce vedené střídavým krokem, výjimečně paralelním nebo protahovaným způsobem, po kterém vzniká tremolový vpich (Zápotocká 1978).

■ Ivan PAVLŮ

Keramiky zdobená uvedenými druhy vpichů vzniká postupně v jednotlivých regionech původně obsazených lineární keramikou a zčásti překračuje i hranice této počáteční neolitické oikumeny ve střední Evropě. To platí především

o oblastech na západě Evropy, na východě se tento technický styl dostává krátce na Moravu a do přílehlých oblastí Polska. V Karpatské kotlině je brzy vývoj nahrazen malovanou keramikou lengyelského okruhu a podobně i v části Moravy. Odlišuje se i postlineární vývoj v severní části Karpatské kotliny a v Póti. Změny do vypíchané keramiky postupují v celé oblasti poměrně jednotně s tendencí od střídavého dvojvpichu po narůstající podíl vícevpichů. V závěru asi čtyřsetletého trvání výzdoba mizí a zřejmě pod kulturním vlivem lengyelského okruhu se mění i tvarosloví. Po roce 4500 BC se začínají projevat v řídkém osídlení raněneolitické skupiny typologicky související s keramikou michelsberskou.

Z pohledu dlouhodobého vývoje se v technikách výzdoby projeví zásadní změna od výzdoby ryté jednoduché linie k výzdobě prováděné vpichy pomocí nejrůznějších nástrojů. Byla to kostěná nebo dřevěná rydla, vícehrtá kolka až hřebeny s mnoha hroty nebo otisky ozubených předmětů, především některých druhů mušlí. V oblasti střední Evropy lze sledovat během krátkého období kulturní změny typologický vývoj techniky ryté linie do techniky jednoduché linie vpichů. Samotné vytváření řad vpichů vyžaduje nesporně větší zručnost i celkové nasazení během výzdoby keramiky. Existuje řada dokladů, že jak lineární výzdoba, tak vypíchaná výzdoba nebyly záměrem zdobení nádob, ale sloužily jen jako podklad pro další výzdobné postupy. Byly především vyplňovány bílou nebo červenou hlinkou před vypálením, což vytvářelo zcela nový výsledný estetický dojem. Celé nádoby takto provedené se zachovaly jen zcela výjimečně, ale jsou od počátku předpokládány (Modderman 1988, 112). Doloženo je také vyplňování linií smolnou barvou jako zbytek podkladu pro nalepování jiných materiálů. Výjimečně jsou doloženy nádoby pokryté až trojnásobnou vrstvou výzdoby různých forem a materiálů. Nalezly se například v příznivém prostředí ve

výplni studní. Na některých byla nalepována březová kůra, ve které byly vykrajovány výzdobné motivy vytvářející dojem bílé malby (Tegel et al. 2012). Základ ornamentu, provedený různými vpichy, vytvářel zřejmě záměrně zdrsňený povrch nádob, na kterém další materiály lépe držely.

Oblasti

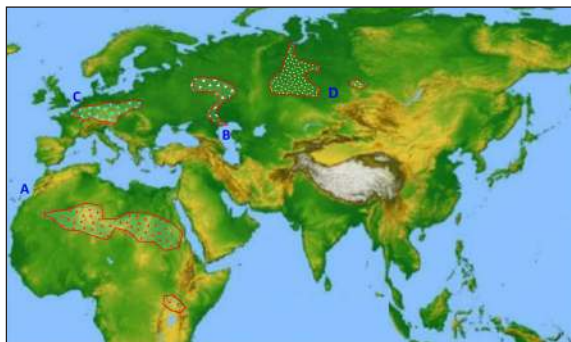
Vypíchaná linie jako základní vrstva výzdoby neolitické keramiky se objevuje v dobách počátků výroby keramiky v různých oblastech Afro-Eursie na sídlišťích rozmístěných na rozsáhlých územích bez doložitelných vzájemných kontaktů. Tato území jsou od sebe značně vzdálená a nelze prokázat bezprostřední styky obyvatel, kteří zde žili.

A. Sahel a horní Nil

Nejstarší keramiky (9590–6920 BC). Rozsáhlé území subsaharské Afriky od dnešního Mali až po východní Súdán. Osídlené bylo od 10. tisíciletí BC řídké mobilním chovatelско-pasteveckým obyvatelstvem. Nejstarší keramiky pochází z Ounjougou (Mali), zdobená řadami vpichů (Huysecom et al. 2009; Jesse 2010, 224). Rytá (incised wavy line pottery) i vypíchaná (dotted wavy line pottery) nebo kolkovaná technika přetrvávají po celou dobu trvání vlnkovkové keramiky až do 7. tisíciletí BC (Sadig 2010; Suková – Varadzin 2012; Chłodnicki 2020). Rytá výzdoba však na západ od Nilu v nejstarší keramice více méně absenteuje.

B. Volha

Starší keramiky, například Kairšak (7050–5750 BC), mladší keramiky: Varfolomejevka (6250–5500 BC). Oblast od dolního Povolží do horního povodí byla řídké osídlená lovecko-rybářským obyvatelstvem, které sídlilo převážně podél vodních toků. Nejstarší osídlení se nachází v deltě řeky u Kaspického moře (Vybornov et al. 2017). Keramika je zdobená rytými liniemi, později jsou linie provedeny taženým vpichem (v německé terminologii *Furchenstich*). Technika

■ Obr. 1 Techniky rytého a vypíchaného ornamentu na nejstarší keramice v oblasti afro-eurasijského kontinentu (podle: A Jesse 2010, obr. 3; B Vybornov et al. 2017, obr. 1; C Bickle – Whittle 2017, obr. 1.1; D Piezonka et al. 2020, obr. 1).

provedení linií neodděluje chronologicky dvojí keramiku, ale setrvává v určitém podílu též v mladších obdobích. Ve výplni linií taženým vpichem se nacházejí stopy červeného barviva (ústní sdělení A. Vybornova). Na střední Volze vzniká v následném období jelsanská kultura po obou březích řeky (Andrejev – Vybornov 2017).

C. Dunaj–Labe

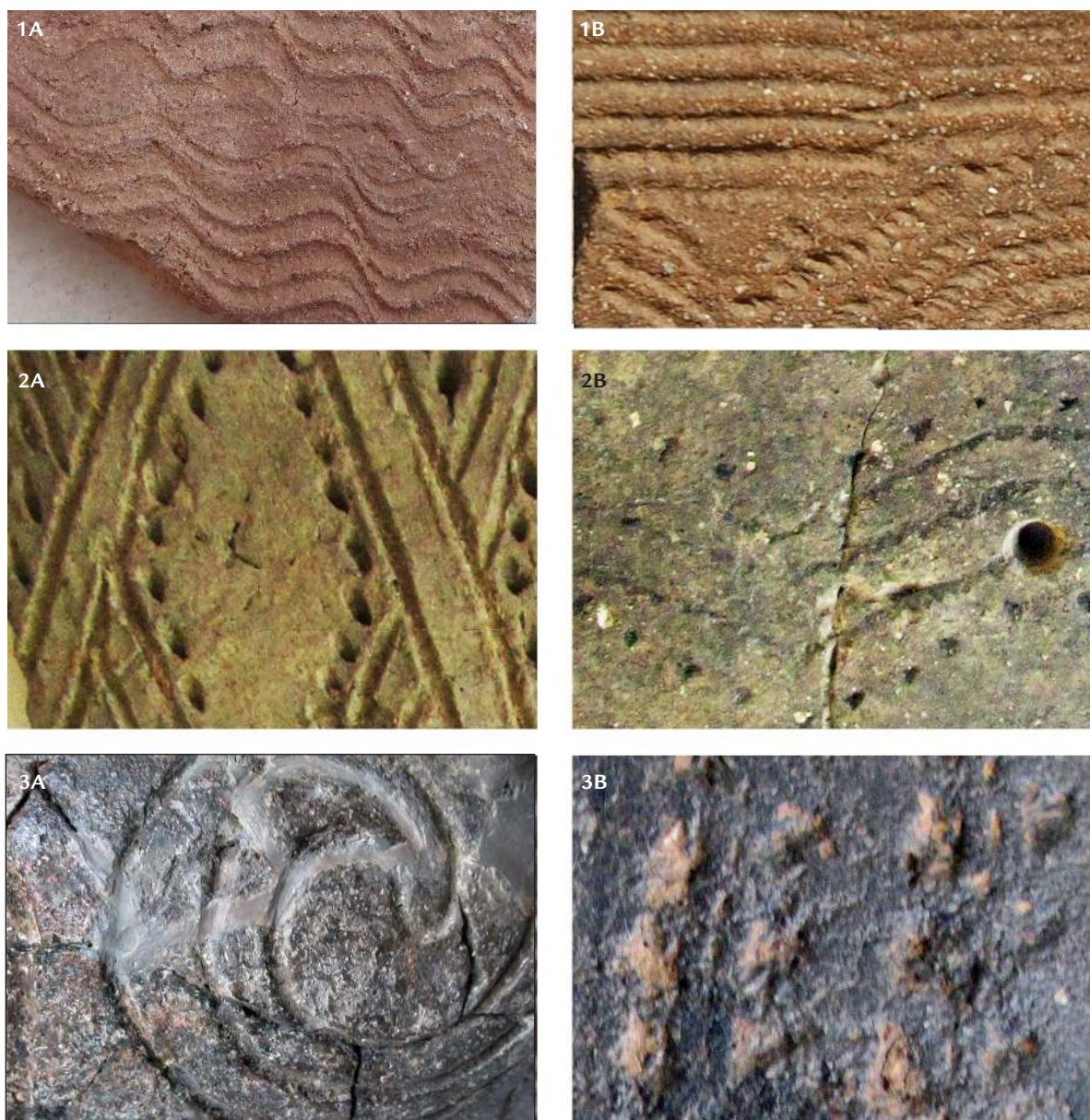
Starší keramika kultury s lineární keramikou (5600–4900 BC), mladší

keramika kultury s vypíchanou keramikou (4900–4500 BC). Osídlení představuje usedlé zemědělské obyvatelstvo na horním toku Dunaje a v Polabí. Zasahuje na východě na Moravu a jihovýchodní Slovensko i Polsko. Východní hranice je až na Dněstru v západní Ukrajině. V západní Evropě zasahuje do Porýní, severní Francie a Nizozemska (Bickle – Whittle 2013). Rytá a vypíchaná technika provedená linií je výrazně chronologicky oddělena na hranici kulturní změny, která souvisí se změnou v celém systému

kulturních artefaktů, jako jsou architektura, nástroje, ritus aj.

D. Ob–Irtyš–Tobol

Starší keramika s rytými liniemi, například Amja (7000–6500 BC), mladší keramika s taženým vpichem, například Mergen a další (Košínský typ, 6500–5500 BC). Sporadické osídlení lovecko-rybářského obyvatelstva podél velkých i menších vodních toků na západní Sibiři východně od Uralu. Ojedinelé zasahuje až do regionu horní

■ **Obr. 2** Rytá a vypíchaná výzdoba nejstarší keramiky (zvětšeno cca 2,5–3×). **1A** Rytá vlnovka (IWL – incised wavy line). Sabaloka (Súdán), výzkum Českého egyptologického ústavu FF UK, Praha (foto L. Varadzinová). **1B** Vypíchaná vlnovka (DWL – dotted wavy line). Sabaloka (Súdán), výzkum Českého egyptologického ústavu FF UK, Praha (foto L. Varadzin). **2A** Rytá linie lemovaná vpichy. Kairšak III (Povolží), výzkum A. Vybornov (Univ. Samara, RU; foto autor). **2B** Tažený vpich lemovaný jednotlivými vpichy. Varfolomejevka (Povolží), výzkum A. Vybornov (Univ. Samara, RU; foto autor). **3A** Žlábkovaná linie (kultura s nejstarší lineární keramikou). Bylany (CZ). Výzkum B. Soudský, Archeologický ústav ČSAV, Praha (foto autor). **3B** Strídavý kolkovaný trojvpich (kultura s vypíchanou keramikou). Miskovice (CZ). Výzkum M. Zápotocká, Archeologický ústav ČSAV, Praha (foto autor).

Jeniseje. Nejstarší lokalita s keramikou (Amja I) s rytou výzdobou se nachází relativně daleko na severu na dolním toku Obu (Piezonka *et al.* 2020, 8). Mladší keramika (Mergen a další) s linií taženým vpichem je hojná v regionu Tobolu a Irtyše (tamtéž, 5). Rozdílné výzdobné techniky trvají po celou dobu vedle sebe.

Vztahy ryté a vypíchané techniky

Rytá a vypíchaná linie jako dvě varianty techniky výzdoby na nejstarší keramice se udržují ve všech uvedených oblastech poměrně dlouhou dobu několika století. Na většině míst vystupují paralelně vedle sebe, z počátku převažují ryté linie, později linie vypíchané. V podunajsko-labské oblasti je změna výzdobných technik charakteristickým znakem kulturní změny, která se projevuje v celém systému dalších archeologických znaků na přechodu kultury s lineární keramikou (LBK) do kultury s vypíchanou keramikou (SBK). V krátkém přechodném období od pozdního šareckého stupně LBK do I. stupně SBK lze doložit typologickou změnu od jednoduše ryté linie do linií prováděných střídavým dvojkolkem ve všech subregionech této nové kultury (Zápotocká 1971, 5, 20). Vyplňování vpichů bílou nebo červenou barvou je většinou doloženo jen výjimečně vzhledem k podmínkám dochování úprav nádob po vypálení. K analogické změně výzdobných technik došlo v severní oblasti Karpatské kotliny v rámci vývoje postlineárních skupin (železovská keramika, bukovohorská keramika). Technika vypíchaných linií byla v těchto případech nahrazena jinými způsoby. Na železovské keramice to jsou kolkované dvojlinky spojené s vynecháváním leštěného povrchu mezi nimi, v bukovohorské keramice široké pásy hřebenovaných linií. Obojí mělo usnadnit nátěry barevných hlinek po vypálení nádob. V tomto smyslu se výzdobné techniky v původně jednotné lineární oblasti vyvinuly do různých variant, které měly ale společný účel. V ostatních oblastech spojených s vypíchanými technikami probíhal vývoj těchto technik paralelně vedle sebe po celou dlouhou dobu. Na všech územích je však nutno rytý i vypíchaný

ornament uvažovat primárně jen jako podklad případných následných úprav povrchu nádob. Výsledné ryté nebo vypíchané vzory mohly mít nakonec zcela jinou formu než vzory toho prvního podkladu. Tuto okolnost je nutno brát do úvahy při hodnocení společenské role, komunikativního nebo symbolického významu této nejstarší keramiky. Kontinentální rozměr různých výzdobných technik nutně přesahoval hospodářsko-sociální rámec jejich tvůrců i uživatelů.

Shrnutí

Celoplošná výzdoba nádob technikou různých variant vpichů je kombinovaná s výzdobou pomocí technik rytých linií (Nil, Ob) nebo na ní navazuje (Volha, Labe). Je charakteristická v časově srovnatelném období pro nejstarší keramiku v několika oblastech různorodého osídlení zahrnující kontinentální oblast severní Afriky a západní Eurasie až k západní Sibiři. Celoplošná výzdoba pomocí vícehrotých nástrojů může představovat dokonalejší techniku než podobná výzdoba samostatně rytými liniemi. Použití kolků a srovnatelných nástrojů vytváří proto zhotovitelům výzdoby zřejmě ergotechnické výhody a rozšiřuje jejich možnosti při dokončování výzdoby zejména na již vypálených nádobách. Vypíchaná výzdoba dovoluje trvalejší vyplnění vytvořených soustav důlků na povrchu nádob barevnými hlinkami před vypálením. Jejím prvotním účelem bylo vytvoření podkladu pro „malbu“, nebo další výzdobní techniky. Výsledný vzhled keramiky představuje specifický estetický projev, který odpovídá srovnatelným podmínkám chápání různě vytvářených obrazových forem. V kontinentálním měřítku vznikla v mezolitu a na počátku neolitu určitá vyšší jednotka estetického vnímání ornamentů.

Poděkování

Děkuji prof. A. Vybornovovi za možnost studovat materiály z jeho výzkumů nejstarší keramiky v Povolží i za jeho četné informace k této problematice. Děkuji L. Varadinové za laskavé poskytnutí příkladů výzdoby na neolitické keramice v Súdánu z výzkumů, které vedla.

Použitá literatura

- Andrejev K. M. – Vybornov, A. A. 2017: Rannij neolit lesostepnogo Povolžja (jelsanskaja kultura). Samara.
- Bickle, P. – Whittle, A. 2013: LBK lifeways: a search for difference. In: tiž, The first farmers of central Europe. Diversity in LBK lifeways: Oxford – Oakville, 1–27. Fig. 1.1.
- Chłodnicki M. 2020: Ceramika neolityczna w środkowym Sudanie. Poznań.
- Huysecom, E. *et al.* 2009: The emergence of pottery in Africa during the tenth millennium cal BC: new evidence from Ounjougou (Mali). *Antiquity* 83, 905–917.
- Jesse, F. 2010: Early Pottery in Northern Africa – An Overview. *Journal of African Archaeology* 8 (2), 219–238.
- Modderman, P. J. R. 1988: The Linear Pottery Culture: Diversity in Uniformity. *Berichten van de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek* 38, 63–139.
- Piezonka, H. *et al.* 2020: The emergence of hunter-gatherer pottery in the Urals and West Siberia: New dating and stable isotope evidence. *Journal of Archaeological Science* 116, 1–12.
- Sadig, M. A. 2010: The Neolithic of the Middle Nile Region. An Archaeology of Central Sudan and Nubia. Kampala.
- Suková, L. – Varadzin, L. 2012: Preliminary report on the exploration of Jebel Sabaloka (West Bank), 2009–2012. *Sudan and Nubia* 16, 118–131.
- Tegel, W. – Elburg, R. – Hakelberg, D. – Stäuble, H. – Büntgen, U. 2012: Early Neolithic water wells reveal the world's oldest wood architecture. *PLOS ONE* 7 (12), e51374.
- Vybornov, A. – Kulkova, M. – Andreev, K. – Nesterov, E. 2017: Radiocarbon chronology of the Neolithic in the Povolzhe (Russian Eastern Europe). *Documenta Praehistorica* 44, 224–239.
- Zápotocká, M. 1971: Die Stichbandkeramik in Böhmen und in Mitteleuropa. In: H. Schwabedissen (ed.), *Anfänge des Aeneolithikums II*, Köln – Wien, 3–65.
- Zápotocká, M. 1978: Ornamentace neolitické vypíchané keramiky: technika, terminologie a způsob dokumentace. *Archeologické rozhledy* 30, 504–534.

Summary

Decoration of the earliest pottery with technology of engraving and strokes on the Afro-Eurasian Continent

The decoration of the earliest Neolithic pottery in four geographically separated regions (West Siberia, West European Russia, Central Europe and Sub-Saharan Africa) is characterised by related technology of engraved and stroked lines. The stroke-ornamented ware either follows the engraved lines or is parallel with it. This development took place over comparable time periods but in completely separated regions. The technical similarities of the applied ornamentation is difficult to explain using only cultural- historical contexts.

Ivan Pavlů, katedra archeologie FF UHK, Rokitsanského 62, 500 03 Hradec Králové, e-mail: ipavlu@gmail.com